

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

УДК 378.126

Грабар Т.В.

викладач кафедри іноземних мов
Харківського економіко-
правового університету

Професіоналізм та педагогічна майстерність викладача вищої школи

Анотація

У статті досліджується професійна діяльність викладача вищої школи та кваліфікація викладацького складу, а також проведений аналіз педагогічної майстерності викладача вищої школи.

Ключові слова: професіоналізм, педагогічна майстерність, вища школа, освіта, професійні знання, педагогічна культура.

Аннотация

В статье исследуется профессиональная деятельность преподавателя высшей школы и квалификация преподавательского состава, а также проведен анализ педагогического мастерства преподавателя высшей школы.

Ключевые слова: профессионализм, педагогическое мастерство, высшая школа, образование, профессиональные знания, педагогическая культура

Annotation

Professional activity of prepeda-vatelya of higher school and qualification of teaching staff is probed in the article, and also the analysis of pedagogical trade of teacher of higher school is conducted

Keywords: professionalism, pedagogical trade, higher school, education, professional knowledges, pedagogical culture

Темою даної статті є дослідження професійної діяльності викладача вищої школи та кваліфікації викладацького складу. Тема актуальна з огляду на роль вищої освіти у сучасному суспільстві. Тому що у життєтворчості кожної людини важливе значення має її професійне самовизначення, професійне становлення, кваліфікована професійна діяльність. А основні складові вищої освіти – це кваліфікація викладацького складу, потужна джерельна база та

ефективна організація навчально-виховної та науково-дослідницької роботи.

Мета дослідження полягає у розкритті параметрів діяльності викладача вищої школи та шляхи підвищення його кваліфікації.

Предметом дослідження виступає аналіз професійної діяльності та майстерності викладача вищої школи.

Професійне становлення та розвиток майстерності педагога визначають характер модернізації освіти, сприяють її приведенню до відповідності з сучасними державними потребами. Постать викладача вищої школи – це перш за все рушійна сила підготовки кадрів високої кваліфікації відповідного профілю.

Науково-професійна діяльність викладача вищої школи носить інтегрований характер, що ґрунтується на наукових та мистецьких засадах. Ця діяльність розглядається як цілісна система, яка зобов'язує оволодіти всіма основними напрямками та функціями своєї діяльності, встановленням міжпредметних зв'язків та постійної роботи над самовдосконаленням. Вимоги до педагога у сучасному суспільстві досить високі: він має бути прекрасним фахівцем та володіти високим мистецтвом виховання.

Досягнення висот педагогічної майстерності потребує максимально великих зусиль, енергії, природних здібностей, нахилів, творчої працездатності, прагнення стати справжнім фахівцем.

Педагогічна майстерність має декілька структурних компонентів: моральні якості, професійні знання, соціально-педагогічні якості, психолого-педагогічні уміння, педагогічну техніку. До основних моральних якостей педагога належать гуманність, інтелігентність, слідування моральним ідеалам, совісність, чесність, правдивість, об'єктивність, толерантність, національна гідність.

До провідних функцій викладача можемо віднести: організацьку (сприяє організації отримання знань студентами і формування їх умінь та навичок); інформаційну (передбачає постійне оновлення і збагачення знань); трансформаційну (допомагає студентам засвоювати знання) та мобілізуючу (спрямована на розвиток самоосвіти, самооцінки та самоконтролю студентів).

Ключовою складовою педагогічної діяльності є її гуманістична спрямованість. У центрі уваги навчально-виховного процесу має бути студент. Педагог повинен виявляти глибоку повагу до його особистості, шанувати, оберігати від негативних впливів, створювати оптимальні умови для всебічного розвитку. Прикла-

дом можемо вважати педагогічну діяльність талановитого педагога В.О. Сухомлинського, в центрі уваги якого завжди перебували повага до вихованців і водночас вимогливість до них.

На основі проведених спостережень та експериментальних досліджень виявлено, що гуманне ставлення педагога до вихованців навіть у формі звертання може позитивно впливати на ефективність його дій. Готуючи студентів випускних курсів до стажування і педагогічної практики у старших класах середніх загальноосвітніх закладів, викладачі радили їм звертатися до учнів старших класів на "Ви". Безпосередньо в школах, закріплюючи студентів за конкретними класами, наставники нагадували практикантам про необхідність дотримання шанобливої форми звертання до учнів. Спочатку учні зустріли це зі здивуванням, але вже через кілька днів сприймали таку "новацію" як належне. У поведінці учнів старших класів з'явилося чимало позитивних елементів, зокрема поліпшилась дисципліна на уроках практикантів, переважна більшість учнів виявляла старанність у виконанні навчальних завдань, в організації та проведенні позакласних виховних заходів, якими керували студенти-практиканти.

Також важливим чинником у системі морально-духовних якостей особистості викладача є рівень сформованості почуття національної гідності. Це почуття розкривається передусім через такі риси, як: любов до свого народу, Батьківщини; повага до Конституції та законів України, державних символів; досконале володіння державною мовою, турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя; шанобливе ставлення до батьків, свого роду, традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього; повага до культури, традицій та звичаїв народностей, що проживають на теренах України. Студенти, особливо старшокурсники, чутливі до того, наскільки у їхніх викладачів сформоване почуття національної гідності. Ця якість — своєрідний камертон, що визначає вплив педагога на студента.

Чільним модулем педагогічної майстерності є професійні знання. Студенти високо цінують викладача, який володіє глибокими знаннями зі свого фаху, виявляє обізнаність зі спорідненими дисциплінами, відзначається науковою ерудицією. Без цього немає майстерності педагога. Це вимагає від нього щоденної наполегливої праці над собою, накопичення і систематизації нових наукових

знань. На цьому шляху кожного викладача підстерігає чимало труднощів: брак часу, великий обсяг інформації, віддаленість її від місця праці. Зрештою, й економічні чинники не завжди дають можливість бажане наблизити до реального. Добрим помічником для педагога у цій справі може стати використання технічних засобів навчання та новітніх комп'ютерних технологій під час проведення практичних занять.

Важливою передумовою становлення професіоналізму й педагогічної майстерності викладача вищої школи є наявність у нього необхідних соціально-педагогічних якостей і психолого-педагогічних умінь. При цьому варто звернути увагу на те, що соціально-педагогічні якості — це результат виховного впливу на особистість сім'ї, освітньо-виховних закладів та ін. Вони частково входять до змісту професіограми педагога. Професіограма — це перелік якостей особистості, необхідних для успішного виконання функціональних обов'язків з конкретного фаху. У професіограмі відбиті морально-психологічні риси, необхідні для майбутньої навчальної і виховної роботи зі студентами, які слід розвивати в процесі самовиховання і виховання у стінах ВНЗ. Професіограми не є сталими моделями. Змінюються умови праці, оновлюються виробничі технології — змінюються й вимоги до якостей майбутніх фахівців. Тим більше це стосується професії педагога.

До якостей особистості можна віднести:

- якості суспільної спрямованості (науковий світогляд, потреби передової людини; громадянська зрілість і активність, обізнаність із подіями світового і місцевого життя; загальнолюдські моральні риси та якості; прагнення до висот своєї професії; загальна ерудиція, начитаність);

- якості професійно-педагогічної спрямованості (компетентність; захопленість професією; висока професійна працездатність; уміння вести психолого-педагогічні спостереження; вимогливість до себе й до студентів, наполегливість, цілеспрямованість; справедливність; тактовність; витримка, терплячість, самовладання; педагогічний такт, чуйність, щирість; самокритичність, скромність, самооцінка; винахідливість, твердість і послідовність у словах і діях; педагогічна уява, оптимізм; комунікативність, виразна мова; зібраність, акуратність і зовнішня охайність).

Серед якостей особистості викладача, визначальних у процесі становлення педагогічної культури, майстерності й професіо-

налізму, особливо важливим є педагогічний такт (лат. *tactus* — дотик, відчуття). Це — відчуття міри в процесі спілкування з людьми з урахуванням їхнього фізичного, і передусім психічного стану. Вияв педагогічного такту — важлива умова ефективності впливу педагога на вихованця. Педагогічний такт ґрунтується на глибоких знаннях психології студентів та їхніх індивідуальних особливостей. "Так званий педагогічний такт, без якого вихователь, хоч би як вивчав теорію педагогіки, — писав К.Д. Ушинський, — ніколи не буде добрим вихователем-практиком, є по суті не що інше, як такт психологічний, потрібний педагогові такою ж мірою, як і літераторові, поетові, ораторові, акторові, політикови, проповідникові, і, словом, всім тим особам, які так чи інакше думають впливати на душі інших людей".

Важливим змістовим модулем у структурі становлення педагогічної культури педагога вищої школи є комплекс психолого-педагогічних умінь: конструктивних, комунікативних, дидактичних, перцептивних, сугестивних, пізнавальних, прикладних, організаторських, психотехнічних та ін. Більшість названих умінь, ґрунтуючись на комплексі соціально-педагогічних якостей, формуються в процесі підготовки до професійної діяльності у навчальних закладах, а також у ході безпосередньої педагогічної праці. Цей процес досить тривалий, вимагає від особистості наполегливої цілеспрямованої роботи над собою.

Що стосується вимог до особистих якостей викладача, то для налагодження оптимальних стосунків зі студентами він має володіти такими рисами: об'єктивність в оцінці знань, поважне ставлення до студентів і терпіння, доброзичливість, вимогливість, фактичність, зацікавленість в успіхах студентів. Викладач має володіти також професійними вміннями, дотримуватись логічної послідовності у висвітленні матеріалу, викладати матеріал ясно, доступно, роз'яснювати складні положення, виокремлювати головні моменти, вміти викликати та підтримувати інтерес аудиторії до предмету.

Студент має сприйматись викладачем як суб'єкт навчання, взаємодія викладача та студента має будуватись на основі діалогічного підходу, що забезпечує суб'єктні стосунки, які ґрунтуються на рівності позицій, повазі та довірі до студента як свого партнера. Саме це дає змогу зрозуміти один-одного і є найкращим способом взаємодії, а також допомагає задовольнити особисті потреби і ін-

тереси всіх учасників навчального процесу. Сучасний викладач не має бути маніпулятором, тобто не намагатися підкоряти і контролювати волю слухачів для досягнення власної мети; він має володіти протилежним до маніпуляції потенціалом - самоактуалізацією. Цей термін ввів в науку американський психолог А. Маслоу самоактуалізуючими людьми він назвав тих, які відрізнялись від інших сильною потребою в діяльності, творчості, а також відповідальністю, справедливістю тощо. За його вченням самоактуалізація – це бажання людини стати тим, ким вона може стати, досягти вершини свого потенціалу. А. Маслоу розробив характеристику самоактуалізуючих людей, з якої виходить, що вони становлять "цвіт" людської раси і є кращими її представниками, яким притаманні такі якості, як: ефективне сприйняття реальності, прийняття себе, інших, безпосередність, простота, сконцентрованість на проблемі, незалежність, свіжість сприйняття, вершинні переживання, суспільний інтерес, глибокі міжособистісні взаєностосунки, демократичний характер, креативність і опір окультурюванню. Завдяки цим якостям та стремлінню викладач прагне бути високим професіоналом, реалізувати свій багатогранний науковий і творчий потенціал.

Викладачам вищих навчальних закладів доводиться виконувати різнопланові напрямки роботи. Серед яких, найбільш поширеною за обсягом є навчально-педагогічна робота, яка включає суто навчальну, виховну, науково-дослідницьку, науково-методичну, організаційно-методичну роботу. Ми звикли до традиційних методів роботи, таких як: лекції, практичні, семінарські та лабораторні заняття, курсові роботи, практики, заліки та екзамени, але слід звернути увагу на опанування нових підходів, таких, наприклад, як: інноваційні освітні технології, дистанційне навчання, кредитно-модульна система або навіть у межах лекційних занять інформаційна лекція, проблемна, бінарна, лекція з запланованими помилками, лекція-діалог за участю студентів та ін. Форми та види навчальної роботи достатньо збагатилися останнім часом. Свою методику мають новітні форми практичних занять – семінари-дискусії, семінари-прес-конференції, семінари-дослідження, творчі проекти, моделювання власного професійного становлення, курсові та дипломні роботи з елементами використання європейського досвіду тощо. Також важливу роль відіграє підготовка до проведення різного виду занять, розробка навчально-методичних мате-

ріалів до курсів, які викладач читає, узагальнення і поширення прогресивного педагогічного досвіду, інформаційно-методичне забезпечення самостійної роботи студентів. І кожен з цих та інших видів ще має цілу низку підвидів.

Розгалуженою є і організаційно-методична робота викладача, у складі якої профорієнтаційна діяльність, допомога молодим спеціалістам, участь у проведенні різних навчально- та науково-методичних форумів, розвиток творчих міжнародних зв'язків. Ще одну невід'ємну і обов'язкову частину педагогічної творчості складає науково-дослідницька робота (дисертаційні дослідження, написання монографій, статей і тез, доповідей, підручників, редагування та рецензування наукових робіт, проведення експериментів, участь у роботах редколегій наукових часописів та наукових рад, наукове керівництво дослідною роботою студентів, аспірантів, здобувачів.

Рівень професійної освіти сьогодення характеризується високим рівнем професійної компетентності; науковістю знань; відповідністю цілям і завданням спеціальності; творчим підходом до розв'язання проблем; здатністю виробляти власні прогресивні ідеї, концепції, продуктивні моделі поведінки; вмінням реально усвідомлювати свої можливості і здібності до співпраці з іншими; об'єктивністю оцінювати інформацію і критично використовувати її в практиці; відкритістю до альтернативних точок зору; відповідальністю за стан справ у своїй сфері діяльності.

Спираючись на теорію функціональних систем, Н.В. Кузьміна виділяє гностичний, конструктивний, організаторський і комунікативний функціональні компоненти в психологічній структурі діяльності педагога.

Системотворчим можна назвати гностичний компонент. Він включає вивчення: 1) змісту і способів впливу на студентів; 2) індивідуальних особливостей студентів; 3) закономірностей навчально-виховного процесу; 4) результатів власної діяльності.

Конструктивний компонент містить: 1) добір інформації і композицію її викладу; 2) проектування навчальної і науково-пошукової роботи студентів; 3) проектування власної професійної діяльності зі студентами.

Організаційний компонент проявляється в організації: 1) інформації в процесі її повідомлення студентам, тобто в структурі лекцій; 2) різних видів діяльності, що забезпечують досягнення

мети; 3) власної діяльності на заняттях.

Комунікативний компонент передбачає встановлення доцільних стосунків «по горизонталі» (з колегами, студентами в разі співтворчості, партнерами) та «по вертикалі» (з керівниками, студентами як об'єктами впливу).

Професіоналізм викладача вищої школи осмислюється в контексті глибини і широти знань, майстерності практичної діяльності, уміння самовдосконалюватись. На основі аналізу вітчизняних і зарубіжних досліджень, результатів вивчення досвіду С.С. Вітвицька розглядає професіоналізм викладача ВНЗ як інтегровану якість, у структурі якої професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення. Безумовно, базовим є професіоналізм знань, що характеризується комплексністю, особистісною забарвленістю, формуванням

знань студентів одночасно на різних рівнях (теоретичному, методичному, технологічному). У професіоналізмі педагогічного спілкування цінується готовність і вміння взаємодіяти зі студентами, позитивна позиція викладача (бадьорість, добрій настрій, віра в можливість студента), володіння скарбами мови й мовлення, зовнішня естетична виразність. Професіоналізм самовдосконалення перш за все досягається шляхом самоосвіти і самовиховання як фундаменту професіонального зростання викладача. Особливе місце в професійно-творчому портреті викладача вищої школи посідає його педагогічна культура. Дослідженню цієї проблеми завжди приділяли і приділяють велику увагу Платон, Сенека, Я.А. Коменський, Ж.Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці, І.Я. Франко, Т.Г. Шевченко, К.Д. Ушинський, П.П. Блонський, С.Т. Шацький, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, А.В. Барабанщиков, Є.В. Бондаревська, О.Б. Гармаш, Т.В. Іванова, О.С. Газман, А.М. Бойко, В.М. Гриньова і багато інших вчених.

Визначено і сутність педагогічної культури, і її складові (науковий світогляд, наукова ерудиція, духовне багатство, педагогічна майстерність, педагогічні здібності, природно-педагогічні людські якості, педагогічна техніка), структурні компоненти (цінності різних рівнів), функціональні різновиди, засоби та педагогічні умови її формування, види (методологічна, мовно-мисленнева, дидактична, методична, дослідницька, етична, комунікативна, діагностична, прогностична, деонтологічна, правова, екологічна, культура поведінки й ін.).

Необхідність створення умов для постійного зростання науково-професійного рівня викладача ВНЗ являється актуальним питанням сьогодення. Вища освіта на сучасному етапі вимагає стратегічного управління, особливо на рівні підготовки викладачів, бо, як визначав Я.А. Коменський, справа викладача, скромна ззовні, є однією з величезних справ історії.

Таким чином, у формуванні професійної майстерності та оволодінні педагогічної майстерності важлива наступна низка положень:

- не можна вдосконалити свою педагогічну майстерність, не займаючись постійно вивченням власної методики, і навпаки, не можна вивчати методику, не ставити шляхи її вдосконалення ;
- не можна вдосконалити свою майстерність, не використовуючи досвід своїх колег;
- вивчення своєї методики і методики колег можливо лише при практичній діяльності;
- по-справжньому можна вивчити методику свого колеги, лише допомагаючи йому;
- вдосконалення і самовдосконалення викладача не має меж.

Література

1. Закон про вищу освіту // Освіта. – 20-27 лютого 2002 р.
2. Сучасна вища школа : психолого-педагогічні аспекти: монографія [за ред. Н.І. Николо]. – К. – 1999.
3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи. – К. – 2003.
4. Манушин Э., Добряков А. Модель подготовки элитного специалиста // Высшее образование в России. – 2007. – № 8.
5. Приходько В., Шевченко С. Ранжування ВНЗ як інструмент державно-громадянського управління якістю вищої освіти // Вища освіта. – 2008. – № 7.
6. Зіберов О.Г., Зіберов Є.О., Козловська О.П. На допомогу молодим викладачам. Випуск 1-8. [Відповідальний редактор: В.С. Венедіктов].- Харків: Харківський економіко-правовий університет. – 2010 р. – 24 с.